

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.18>

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖІНОК ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Прус Ігор Миколайович,

аспірант кафедри публічного та приватного права
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

У статті проаналізовано різновиди прав жінок, що зазнали порушень під час воєнного стану. Особливу увагу приділено питанню порушення гендерної рівності між жінками та чоловіками. З'ясовано, що для реалізації конституційних принципів щодо питання захисту прав жінок важливу роль відведено наявності належного дієвого механізму. Визначено, що механізм правового захисту людини включає в собі систему суб'єктів, зокрема державних органів, організацій, органів місцевого самоврядування тощо, які безпосередньо займаються відновленням порушених прав. Досліджено, що повноваження органів державної влади на місцях та органів місцевого самоврядування не вичерпуються лише наданням тимчасово притулку внутрішньо переселеним особам, зокрема жінкам, в тому числі жінкам з дітьми. Сюди можна віднести і забезпечення права на працю жінок для отримання засобів прожиття, право участі в політичному житті громади, громадських організаціях тощо. Також акцентовано увагу на вагомому значенні у забезпеченні правоохоронних функцій волонтерами, благодійниками, окремими громадянами. Зокрема йдеться про проведення ними інформаційної кампанії щодо протидії стосовно утисків, реагування на випадки домашнього насильства, підтримання обізнаності жінок у питаннях торгівлі, соціальну-психологічну підтримку, юридичну допомогу. Встановлено, що важливим елементом у механізмі захисту прав жінок є вольове бажання припинити протиправні дії, які посягають на їхні права, та різними способами сприяти відповідним державним інституціям у здійсненні правосуддя, притягненні до юридичної відповідальності винних осіб. Зроблено висновки про те, що тільки завдяки гармонійній кооперації всіх складових, зокрема правової свідомості особи, належної організації суб'єктів захисту, об'єктивного аналізу порушених прав та відповідального застосування норм міжнародного й національного законодавств, можна утворити ефективний та дієвий механізм правового захисту жінок під час російсько-української війни.

Ключові слова: механізм, порушені права, суб'єкти правового захисту, національне законодавство, гендерна рівність, російсько-українська війна.

Prus Igor. Women's legal protection mechanism during the russian-ukrainian war

The article analyzes the types of women's rights that were violated during martial law. Special attention is paid to the issue of violation of gender equality between women and men. It was found that for the implementation of constitutional principles regarding the protection of women's rights, an important role is assigned to the presence of an appropriate and effective mechanism. It was determined that the mechanism of legal protection of a person includes a system of subjects, in particular state bodies, organizations, local self-government bodies, etc., which are directly engaged in the restoration of violated rights. It has been investigated that the powers of local state authorities and local self-government bodies are not limited to providing temporary shelter to internally displaced persons, in particular women, including women with

children. This includes ensuring women's right to work in order to obtain means of living, the right to participate in the political life of the community, public organizations, etc. Attention is also focused on the importance of volunteers, benefactors, and individual citizens in providing law enforcement functions. In particular, it is about their conducting an information campaign on countermeasures against oppression, responding to cases of domestic violence, maintaining women's awareness of trade issues, social and psychological support, and legal assistance. It has been established that an important element in the mechanism of protection of women's rights is a willful desire to stop illegal actions that encroach on their rights, and in various ways to assist relevant state institutions in the administration of justice and the bringing to justice of guilty persons. Conclusions were made that only thanks to the harmonious cooperation of all components, in particular the legal awareness of the person, the proper organization of subjects of protection, the objective analysis of violated rights and the responsible application of the norms of international and national legislation, it is possible to create an effective and efficient mechanism for the legal protection of women under during the russian-ukrainian war.

Key words: mechanism, violated rights, subjects of legal protection, national legislation, gender equality, russian-ukrainian war.

Постановка проблеми. Ціннісні орієнтації українського суспільства, спрямовані на самовираження людини, передбачають повагу до її прав незалежно від особистих якостей, характеристик, належності до груп, а тому цей підхід має бути відображений у національному законодавстві [6, с. 7]. У будь-якій правовій демократичній державі світу основним юридичним документом, найвищим нормативно-правовим актом є Конституція. Саме в її змісті закріплено першочергову пріоритетність захисту та забезпечення прав людини. Щодо України, то права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Права людини, гарантовані Конституцією та міжнародними угодами нашої країни, мають бути реалізовані [7]. Також, поряд із закріпленням конституційних прав і свобод, Основний Закон [7] визначає гарантії їх здійснення, забезпечення, охорони та захисту.

Особливо актуальним дане питання назріло і продовжує визрівати під час розв'язаної агресором російсько-української війни. При цьому найбільш гострим кутом проглядається правовий захист жінок в умовах воєнного стану. Саме тому, задля реалізації конституційних принципів у питанні захисту прав жінок, важливу роль має бути відведено наявності дієвого правового механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики

захисту жінок загалом займалась низка науковців і дослідників, зокрема: Балагур Л. О., Коломієць Ю. М., Левченко К. Б., Легенька М. М., Сергєєва С. М., Сидоренко Н. М., Скорик М. Л. та інші вчені. Разом з тим, питання механізму правового захисту жінок у воєнний час потребує більш детального вивчення.

Метою статті є дослідження особливостей механізму правового захисту жінок під час російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збройний напад росії на Україну суттєво вплинув на порушення прав людей по всій країні. Насамперед, йдеться про сексуальне насильство, катування, завдання тяжких тілесних ушкоджень, жорстоке поводження. Агресор під час бойових дій задіював і надалі продовжує залучати військові формування, що складаються з чоловіків і часто осіб, які відбували (на час призову) кримінальні покарання за вчинення різного роду злочинів, в тому числі тяжких і особливо тяжких, проти життя та здоров'я, честі та гідності, статевої свободи та недоторканості особи. А тому об'єктами їх злочинних дій часто стають українські жінки.

Сексуальне насильство – інструмент війни, яким російські окупанти намагаються завдати шкоди українському населенню, придушити спротив та демотивувати армію. Одні історії про згвалтування стали відомі після деокупації населених пунктів, інші нам ще доведеться почути після звільнення східних регіонів України. Важливо розуміти, що сексуальне насильство – це не тільки згвалтування.

Це будь-які дії сексуального характеру, вчинені без згоди однієї зі сторін. Сюди належать примусові оголення, примус дивитися на сексуальну наругу, сексуальне рабство, проституція, каліцтво статевих органів тощо [13].

Жертви, які проживають на території, що контролюється озброєними групами, не мають доступу до правосуддя. Особи, які пережили насильство не готові повідомляти про випадки насильства через побоювання щодо помсти. Організації, які надають послуги таким людям на території, що контролюється українським Урядом, підтверджують, що жертви сексуального насильства з території, яка перебуває під контролем озброєних груп, рідко розкривають деталі того, що сталося з ними, оскільки не вірять, що злочинців коли-небудь притягнуть до відповідальності [4].

Однак українським законодавством, зокрема Кримінальним кодексом України [8], чітко визначена кримінальна відповідальність за сексуальне насильство. В даному питанні законодавець передбачив відповідальність особи незалежно від приналежності до громадянства, а тому кожен злочинець, який воює на стороні росії та вчинив вищезгадані правопорушення, обов'язково зазнає покарання.

Під час воєнного стану також особливо актуальним постало питання щодо порушення гендерної рівності між жінками та чоловіками в процесі реалізації ними конституційного права захищати Батьківщину. З початком збройної агресії 2014 року в силу певних обставин та загальної соціально-політичної ситуації у країні цій проблемі приділялося мало уваги. Однак після 24 лютого 2022 року дискусія щодо вступу жінок до Збройних Сил України чи добровольчих об'єднань на рівних умовах з чоловіками була знята. Більше того, як виявилось близько п'ятої частини усього військового контингенту держави складають саме жінки.

Наукові висновки вчених ґрунтуються на переконанні про те, що у понятті «рівних прав» не існує фундаментальної різниці між чоловіками та жінками [14, с. 47]. Зауважимо, що ґендерний дисбаланс у секторі безпеки та оборони зумовлений також наявністю ґендерно-корпоративних стереотипів. Їх суть полягає у тому, що

військові формування залишаються консервативними суспільними інституціями щодо перебування та кар'єрного зростання жінок на військовій службі [2, с. 21].

Законодавством України передбачена охорона праці жінок, а також встановлені додаткові гарантії їхніх трудових прав. Але відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [11] на період дії воєнного стану деякі трудові права можуть бути обмежені. 24 березня 2022 року набрав чинності Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [12]. У ст. 9 цього Закону [12] йдеться про те, що «у період дії воєнного стану дозволяється застосування праці жінок (крім вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до одного року) за їхньою згодою на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах». Разом з тим ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [9] безпосередньо закріплено забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у питанні працевлаштування, просування по роботі, підвищення кваліфікації та перепідготовці.

Таким чином, на підставі проаналізованого законодавства можна зробити висновки про те, що трудові права жінок можуть зазнавати деяких обмежень, але виключно в частині організації трудових відносин під час війни. Це пов'язано, передусім, з фізіологічними особливостями жіночого організму, безпекою їх життя та здоров'я, збереженням репродуктивної функції та доглядом за дітьми.

Вагому роль у юридичних та фактичних можливостях щодо повноцінного захисту прав людини відіграє наявність відповідного правового механізму. Одним із складових елементів цього механізму визначена система суб'єктів, зокрема державних органів, організацій, органів місцевого самоврядування тощо, які безпосередньо займаються відновленням порушених прав. В умовах війни вагоме значення у забезпеченні таких функцій виконують і волонтери, благодійники (організації), окремі громадяни.

Важливою державною інституцією, яка покликана захищати права людини,

є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. До цього органу, як і до інших державних установ і організацій, можна звертатися зі скаргами, пропозиціями, заявами та інформаційними запитами. Розгляд звернень стосовно прав людини є одним з першочергових завдань Уповноваженого, проте, він може лише сприяти або разом з людиною вимагати відновлення прав [15, с. 48]. З початком російської агресії на території України омбудсмен відіграє чи не найважливішу роль у відновленні прав жінок, які були незаконно примусово вивезені за межі території держави, або змушені були виїхати для розшуку незаконно вивезених своїх дітей, військовослужбовців та цивільних, які потрапили в полон тощо. Про кількість таких жінок, які постраждали від численних правопорушень, на цей час досить складно говорити, оскільки таке число можна буде назвати лише, провівши ретельний аналіз після закінчення війни.

У цьому питанні важливо зазначити про те, що найдієвішою гарантією забезпечення прав жінок є судовий захист. Згідно з Конституцією [7], судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

В Україні здійснення захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина Конституційним Судом України прямо не передбачено законом. Однак це не означає, що даний орган взагалі не захищає права і свободи громадян. Забезпечення захисту прав і свобод людини впливає із завдання Конституційного Суду України: гарантувати верховенство Конституції України на всій території держави. Норми про права і свободи людини і громадянина також включені до Основного Закону. Таким чином, забезпечуючи верховенство Конституції України, Конституційний Суд України забезпечує пріоритет її норм щодо прав і свобод над іншими нормативно-правовими актами [1].

Найефективнішим способом, але не завжди дієвим у воєнний час, є звернення жінок у суди загальної юрисдикції щодо захисту своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції. Однак, як вже було нами зазначено, у випадках, коли порушник знаходиться в межах держави-загарбниці чи на непід-

контрольній Україні тимчасово окупованій території, у повній мірі на реалізацію щодо забезпечення та захисту своїх прав жінки розраховувати не можуть (навіть у випадку, коли суд виносить обвинувальний вирок). Звісно воєнні правопорушення не мають строків давності, та як свідчить практика на поновлення таких прав доводиться чекати досить довгий час після завершення війни.

Серед суб'єктів правового захисту людини варто зазначити органи виконавчої влади, місцеві органи державної влади, органи місцевого самоврядування. Ці органи надають допомогу і сприяють відновленню порушених прав жінок у надскладних ситуаціях, наприклад, забезпечення юридичного супроводу, надання відповідних соціальних послуг, фінансової підтримки тощо. При цьому ключові відповідальні суб'єкти повинні оцінювати потреби тих, хто вижив, у світлі всіх відповідних воєнних і післявоєнних обставин, щоб прийняти правильні рішення. Підхід має ґрунтуватися на забезпеченні запобігання повторному насильству, захисті постраждалих від вторинної віктимізації, переслідуванні кримінальних правопорушень та репараціях [5].

Повноваження органів державної влади на місцях та органів місцевого самоврядування не вичерпуються лише наданням тимчасово притулку внутрішньо переселеним особам, зокрема жінкам, в тому числі жінкам з дітьми. Сюди можна віднести і забезпечення права на працю жінок для отримання засобів прожиття, право участі в політичному житті громади, громадських організаціях тощо.

Життєво важливу підтримку жінкам під час війни надають також громадські організації. Зокрема йдеться про проведення інформаційної кампанії щодо протидії стосовно утисків, реагування на випадки домашнього насильства, підтримання обізнаності жінок у питаннях торгівлі, соціально-психологічну підтримку, юридичну допомогу.

Притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах проти жінок покладаються на правоохоронні органи Офіс Генерального прокурора, Національну поліцію, Державне бюро розслідувань України. Основними їх завданнями на даному етапі

є забезпечення оперативного реагування на всі випадки протиправних дій зі сторони воєних злочинців, вчасне документування таких фактів, повне і всебічне розслідування злочинів, а також супровід судового розгляду кримінальних проваджень.

Під час міжнародної конференції United for Justice «Об'єднані заради справедливості» в березні 2023 року у Львові спеціальний представник ООН з питань сексуального насильства в умовах конфлікту Праміла Паттен зазначила, що «з перших днів російської агресії, що розпочалася 24 лютого минулого року, критично зросла кількість повідомлень про випадки сексуального насильства. Комісія з прав людини задокументувала тисячі таких злочинів проти чоловіків, жінок та навіть дітей, включаючи роздягання, зґвалтування, побиття, примус до сексуальних дій та інші... Ми маємо поєднати зусилля, щоб притягнути винних у цих злочинах до відповідальності, і зробити це швидко. Без цього важко уявити справжнє правосуддя над злочинцями та справедливість для їх жертв, це є нашим моральним обов'язком». Спікерка зауважила, що для виконання такого завдання необхідні зусилля українських законодавців, зокрема, у вдосконаленні Кримінального кодексу, особливо у сфері захисту свідків та потерпілих. У правоохоронних органах України, на думку спеціальної представниці ООН, варто збільшити кількість співробітників-жінок, у тому числі, для надання психологічної допомоги жертвам сексуального насильства, більшість із яких становлять саме жінки [3].

Слід відмітити позитивний момент щодо створення в Офісі Генерального прокурора спеціального відділу з розслідування згаданих злочинів, а також не можна перео-

цінити роль Генерального прокурора щодо його прагнення забезпечити захист прав жінок на міжнародній арені.

Важливим елементом у механізмі захисту прав жінок є вольове бажання припинити протиправні дії, які посягають на їхні права, та різними способами сприяти відповідним державним інституціям у здійсненні правосуддя, притягненні до юридичної відповідальності винних осіб. Першочерговим етапом у цьому є звернення за правовою допомогою до компетентних органів. Стаття 1 Закону України «Про звернення громадян» передбачає можливість звернутися громадянам України до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, медіа, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення [10]. На основі норм цього Закону [10] розпочинається процес реалізації прав жінок на захист, які потребують негайної юридичної допомоги у зв'язку з надскладною ситуацією, а з іншої сторони – суб'єкти правового захисту зобов'язуються таку допомогу надати.

Висновки. Таким чином, тільки гармонійна кооперація всіх складових, зокрема правової свідомості особи, належної організації суб'єктів захисту, об'єктивний аналіз порушених прав та відповідальне застосування норм міжнародного й національного законодавств, утворює ефективний та дієвий механізм правового захисту жінок під час російсько-української війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакірова І. О. Офіційне тлумачення Конституції та Законів України як одна із форм забезпечення судового захисту прав людини і громадянина Конституційним судом України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_17870
2. Балагур Л. О., Ганаба В. В. Особливості реалізації гендерної рівності у секторі безпеки та оборони. Теоретичний аспект: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя (Київ, 18 вересня 2020 р.). Київ, 2020. С. 20–24.

3. Винні у сексуальному насильстві під час війни в Україні постануть перед судом – представниця ООН. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3678247-vinni-u-seksualnomu-nasilstvi-pid-cas-vijni-v-ukraini-postanut-pered-sudom-predstavnica-oon.html>
4. Доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні 14 березня 2014 р. – 31 січня 2017 р.». URL: https://jfp.org.ua/system/reports/files/98/uk/UA_16_February_2017_Ukraine_OHCHR_Report_on_CRSV.pdf
5. Запобігання та реагування на ґендернозумовлене насильство під час війни та в післявоєнних умовах (Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій). URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/532505.pdf>.
6. Ковальчук Л. Г. та ін. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів для фахівців сектору безпеки та оборони. Київ, 2017. 264 с.
7. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.
10. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
11. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.
12. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
13. Сексуальне насильство під час війни: що ми знаємо і як можемо протидіяти? URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/sexualne-nasylstvo-pid-chas-viyny.html>
14. Сидоренко Н. М. та інші. Гендерні ресурси українських мас-медіа: Ціна та якість: практичний посібник для журналістів та працівників ЗМІ. Київ: К.І.С., 2004. 76 с.
15. Які механізми захисту прав людини існують. URL: https://citizen.in.ua/photos/topic/f/20190206_151809_rozdil-2-7.pdf. С. 44–50.